

AL-HAKIM AT-TERMIZIY ASARLARIDA PSIXOLOGIK QARASHLARNING ILMIY MAZMUNI.

¹Xushbaqov Ibrohim Bahodir o'g'li

¹Termiz Davlat Universiteti Kimyo fakulteti talabasi,

²Madiyev Azizbek Mamasoat o'g'li

²Termiz Davlat Universiteti Kimyo fakulteti talabasi,

³Abdisattorova Muxlisa Eshparda qizi

³Termiz Davlat Universiteti Kimyo fakulteti talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7302773>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Al-Hakim At- Termiziy asarlarida psixologik qarashlar, hayot va ijodi keltirib o'tilgan. Nafs ishlarda botil, zulma, yo'lg'on keltirsa, uni ko'rmoqchi, unga shuni ziyonlab va saqlab qoladi, uni aldaydi, chalg'itadi bu aldov davomat.harvoyi istaklar nafsning shaxmatidir. U haqning kataklarini bir-bir egallab, yaxshi qalbni vaziyatni to'liq holatda davomi qo'ydi. Aldangan odam o'z tajribasizligi, nodonligi bilan nafsga aldanadi. Qalbi bilan naf buyruklariga itoats. Havoyi istaklar nafs soyasida nafsga o'zingni o'z-o'zidan kurasharadi.

Kalit so'zlar: psixologik, xilvat, ammora, sufiyona risolalari, faqihlar, avliyo.

Bu allomaning to'liq ismi — Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali ibn Hasan ibn Bashir (ayrim manbalarda Bishr) al-Hakim at-Termiziy. Hakim at-Termiziyning ilmiy va ijodiy faoliyati haqida ma'lumot Tojiddin Subkiy ("Tabaqot ash-shafi`-iyya al-Kubro"), Xotib al-Bag`dodiy ("Tarixi Bag`dod"), Ibn Hajar al-Asqaloniy ("Lison al-miyzon"), as-Sulamiy ("Tabaqot as-sufiyya") va boshqa bir qator olimlar asarlarida keltirilgan. Xakim at-Termiziy o'z hayoti to'g'risida o'zining "Bad'u sha'ni Abu Abdulloh" asarida bayon etadi. Bu asar 1965 yilda Bayrutda Yahyo Ismoil tomonidan olimning "Xatmul avliyo" asari bilan birga chop etilgan. Hakim at-Termiziyning tavalludi va vafoti sanalari yozma manbalar hamda hozirgi adabiyotlarda turlicha keltiriladi. Ba'zi mualliflar, masalan, Hoji Xalifa "Kashf az-zunun"da Hakim at-Termiziy vafoti yilini milodiy 869 yil deb ko'rsatgan. Allomaning qabr toshida ham shu sana keltirilgan. Hakim at-Termiziy yuz yildan oshiq vaqt umr ko'rganidan kelib chiqilsa, manbalarda ham u 112, 116, yoki hatto 120 yoshgacha umr ko'rgani keltiriladi, u holda alloma I taxminan 750 — 760 yillar oralig'ida tug'ilgan bo'lib chiqadi. Ayni mahalda bundan 30 yil oldin "Al-Hakim at-Termiziy va nazariyyatuhu fil valoyati" asarini yozgan misrlik mashhur olim Abdulfattoh Abdulloh Baraka Hakim at-Termiziy milodiy 820 yilda tavallud topib 112 yil yashab 932 yilda vafot etgan, deb yozgan. Allomaning bo'lalik va yoshlik yillari haqida manbalarda batafsil ma'lumot berilmagan. "Tarjimai hol" iga ko'ra, u sakkiz yoshidan boshlab diniy ilmlar bilan jiddiy shug'ullangan, yigirma sakkiz

yoshida esa Makkaga haj safariga jo'nagan. Safardan qaytgach, Hakim at-Termiziy sufiylik yo'lini tutgan: xilvatga ketib, nafs ammorani yengib, sufiyona risolalarni o'rgangan.

Xakim at-Termiziy qalamiga mansub asarlar soni to'g'risida yozma manbalarda turli raqamlarkeltirilgan. Ba'zi mualliflar uning asarlari adadi to'rt yuzga boradi, deyishgan. Biroq ko'pchilik mualliflar uning asarlari soni saksonga yaqin, deb hisoblashadi. Abdulfattox Abdulloh Baraka yozishicha, Hakim at-Termiziyshshg to'rt yuz asaridan oltmishga yaqini yetib kelgan. Eng muhimi, bizgacha allomaning ilmiy-ma'naviy merosining asosini tashkil qiluvchi asarlari yetib kelgan (2). Ular orasidan, eng avvalo, 291 hadisni o'z ichiga oluvchi "Navodir al-usul fi ma'rifat axbor ar-Rasul" nomli asarini ko'rsatib o'tish zarur. Bu asarda Hakim at-Termiziy dunyoqarashi muayyan darajada bayon etilgan. "Navodir al-usul"ning bir qo'lyozma nusxasi Toshkentda, O'zbekiston musulmonlari diniy idorasining kutubxona fondida saqlanadi. Allomaning nashr etilgan boshqa asarlaridan "Kitob xaqiqat al-odamiya", "Adab an-nafs"ni sanab o'tish lozim. Hakim at-Termiziy asarlarining katta qismi bizgacha qo'lyozma tarzida yetib kelgan hamda jahondagi turli qo'lyozma fondlarida saklanmokda. Chunonchi, alloma asarlarining qo'lyozmalari Parij, Qohira, Damashq, Iskandariya, Istambul va Londonda saqlanmoqda.

Hakim at-Termiziyning bu asarida valoyat masalalari sufiylik tarixida ilk bor mutlaqo tugal nazariya tarzida tavsiflangan. Bu asar Termiz va Balxda yoyilgan mashhur "xakimiyya" sufiylari uchun sufiylik tarixida o'ziga xos yangi hodisa bo'lgan. Bu ta'limot diniy vasiyatnoma yoki ma'rifiy dastur sifatida xizmat qilgan. "Xatmul-avliyo" Shark musulmonlari dunyoqarashiga kuchli ta'sir qilgan, shunga qaramay, yuqorida ta'kidlanganidek, ayrim faqihlar hamda arboblarda norozilik uyg'otgan.

Hakim at-Termiziyning sufiylik tarixidagi ahamiyati asosan uning risolalari bilan belgilanadi. Ularda "rux" va uning "holati" hamda "harakati" to'g'risidagi, o'zini-o'zi takomil toptirish hamda tuban xatti-harakatlarni jilovlash usullari haqidagi, poklanishga olib keluvchi iztirob va shu kabilar sufiylik ruhiyatining rivojlanishiga ulkan ta'sir ko'rsatdi. Hakim at-Termiziy sufiyona "ma'rifat" ("hikmat")ni inson yetishishi mumkin bo'lgan oliy bilim deb hisoblagan. Bu bilimni u inson qalbidan joy olgan "ilohiy nur" ga o'xshatgan. Shariat qoidalarini sharhlash va qo'llashdan iborat bo'lgan odatiy ilmdan farkli o'laroq "ma'rifat" narsalarning ichki mohiyatini va oxir oqibatda, "ilohiy mohiyatni" anglab yetadi. Ilmni ta'lim jarayonida egallash mumkin bo'lsa, "ma'rifat" Allohning suygan bandalariga nozil qilgan rahmatidir. Ilmni tatbiq etish sohasi hamda vaqti cheklangan, "ma'rifat"ning esa cheki yo'q. Qalbini dunyo mehridan poklagan va

Allohga oshiq bo'lganlarga ma'rifatga yetishadilar. Hakim at-Termiziy sufiy valiy larni shundaylardan deb hisoblagan. Ular qolgan dindorlardan ayni ma'rifatga yetishganliklari bilan ajralib turishadi.

Avliyo haqidagi sufiyona tasavvurlarni birinchi bo'lib nazariy asoslab, hukuk borasida ularni rusul va anbiyo bilan amalda tenglashtirgan ham, aftidan, Hakim at-Termiziydir. Allomaning risolat va valoyat nisbati, sufiylikdagi avliyolik darajasi to'g'risidagi g'oyalari taniqli olim Ibn Arabiy ijodida o'z rivojini topdi. Ibn Arabiy o'z asarlariga ko'pincha Hakim at-Termiziy risolalaridan katta-katta bo'laklar kiritgan. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, Hakim at-Termiziy budda-viylik, xristianlik va moniylik ta'limotlaridan xabardor bo'lgani ehtimol. Uning asarlarida shu ta'limotlar ta'sirini ko'rish mumkin. Allomaning chuqur va har tomonlama bilimni e'tirof etgan zamondoshlari unga faxrli al-Hakim — donishmand rutbasini bejiz berishmagan.

Uning ba'zi asarlarida diniy psixologik ta'lim otlarni ham ko'rishimiz mumkun.

"Alloh taolo insonni yaratdi va unda bir parcha go'sht yaratdi va chaqirdi u jon, chunki u o'zgaruvchan. Va u bu jonni a'zolarga buyurdi: va qalbgga O'zining ma'rifatini va Uning Zoti haqidagi bilimni qo'ying. Ruh a'zolarini saqlab qolish majburiyatini oldi. Banda esa amr qilindi ruhni saqlash va uni ushlab turish. U bu ishni hech kimga ishonib topshirmagan. Biroq, Alloh qalblarni O'zi xohlaganicha qaytarur. U ongni ruhda ifodalagan va ichiga joylashtirgan aql ma'rifati va Allohning Zotini bilish. Nafsning qorni bor odamning oshqozonini yaratdi. Va u erda u shahvatni, xohishni, turli narsalarga intilishni qo'ydi. U bu masalalarda havoni ifodalagan va havoga u bilmaslik zulmatini qo'ygan Alloh. Demak, aql qalbni Alloh taoloning ilmi bilan Alloh tomon yo'naltiradi va Allohning ilmi. Havo esa vasvasani o'tkinchilikka olib boradi jinsiy narsalar. Biror kishi uxlab qolsa, fitna tanani tark etib, Allohga ko'tariladi va ruh qalabda qoladi. Darhaqiqat, nafs ruhga asoslanadi. Vasvasaga aylanadi chigallashgan, tashqariga chiqa olmagan va hech narsaga qodir emas. Shuning uchun uyqusizlik sodir bo'ldi. Agar vasvasaning masofasi uzoqlashsa, horlama kamayadi va harakatlar sekinlashadi, oyoq-qo'llar o'likdek bo'ladi. Buning sababi bor tanada qolgan oz miqdordagi vasvasadir. Ya'ni, uning ko'p qismi ketdi va faqat ruhga tayanadigan qismi qoladi. Alloh taoloning kalomida: "Alloh oladi jonlari o'lganlarida, o'lmaganlar esa uxlayotganlarida". Alloh taolo bandalarga ruhning hukmdor, xazinaning esa borligini vahiy qildi unda yashiringan. Allohning huzurida ruh uchun ahd bor. "Mening askarlarim bor jonim atrofida, - deydi Alloh, - Men bu jonni barcha a'zolar qatoriga qo'ydim, menda bor ko'ksimga ikki jon ko'zini qo'ydi, Men inson qalbini o'lchash uchun

joy qildim va hakam, to'g'ri va noto'g'rini ajrata olish. Men bu odamga quloq solganman Unga aytilgan so'zlarimni tushuna oldim va uning qalbida shunday ko'z yaratdim narsalarning mohiyatini ko'radi va g'aybni kuzatadi. Men uning ko'zlariga nurimni qo'ydim qulog'ida hayot nuri, qalbida fikr sifati. Men u deb o'yladim Meni qidirayotgan edi, u meni shu bilan topadi. Agar ruh meni topsa, shunday bo'ladi meniki va men uniki bo'laman.

Darhaqiqat, al-Hakim at-Termiziy asarlariga asoslanib shuni aytish va xulosa qilish mumkinki, u o'z hayotida muayyan piri murshidni etagidan ushlagan va boshqalarni ham bunday qilishga maslahat bergan emas. Uning tariqatda kamolot cho'qqisiga erishishda asosan al-Antokiyning «Qalblar davosi» nomli kitobi yetakchi rol o'ynagan. Shuning uchun ham u murid tarbiya qilish, maslakdoshlarni orqasidan ergashtirib yurish kabilar bilan mashg'ul bo'lmagan. Odatda, muridlar o'z pirlarining manoqiblarini, karomatlarini, saxovatlarini va shunga o'xshash ijobiy fazilatlarini odamlar orasida targ'ibu tashviq qilganlar va o'zlaridan keyingi avlodga ham yetkazishga doim harakatda bo'lganlar. Al-Hakim at-Termiziyda garchi muridlar bo'lmagan bo'lsa ham, ammo uning fikr-mulohazalariyu g'oyalarini asrlar osha biz avlodlarga bekamu-ko'st yetkazib kelgan o'lmas asarlarining mavjudligi beqiyos darajadagi ilmiy-ma'naviy boylikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kadyrova Aziza Bekmurodovna. PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES AL-HAKIM AT-TERMIZI "HIDDEN ISSUES"("AL-MASOIL AL-MAKNUNA") BROCHURE. A STATEMENT OF THE ISSUE OF "THE SOUL IS THE MASTER OF THE ORGANS OF THE BODY" 140-141 b.
2. Khamidova M. K. The structure and means of expression of metaphorical units with deopoetonimy in french and uzbek languages // Scientific reports of Bukhara State University. – 2021. – T. 5. – №. 2. – P. 67-83.
3. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/maqolalar/al-hakim-at-termiziy>